

FÁBIÁN GYÖRGY-KOVÁCS LÁSZLÓ IMRE

A választási rendszerek tipológiai problémái és a magyar választási rendszer*

Amióta a választás a demokrácia teljesítményének egyik meghatározó eleme, a politológiában és a politikában egyaránt vita folyik arról, hogy melyik a legmegfelelőbb, legjobb választási rendszer. A politológusok a demokráciáról, a képviselő elvéről vallott felfogásuktól függően, a politikusok pedig érdekeiknek megfelelően a számukra legbiztosabbnak tűnő megoldás alapján foglalnak állást ebben a kérdésben. A kérdéskör egyik sarkalatos pontja a választási rendszerek osztályozásának, tipizálásának problémája. A klasszifikáció – esetünkben különösen – nem elsősorban tudománytechnikai, eljárási, „tudományos-tétikai” probléma, hanem fontos tartalmi kérdés. Megoldása szükséges ahhoz, hogy a választási rendszerek alternatívái közül a „választási tervezők” a demokrácia, a képviselő, a parlamentarizmus általuk vallott felfogásának leginkább megfelelő típust válasszák ki. A csoportosítás fejlődése és a választáskutatás magasabb szintre emelkedése szoros kölcsönhatásban van; a mind árnyaltabb, újabb és újabb szempontokkal gyarapító tipológiák hozzájárultak a választási rendszerek közötti merev dichotómia feloldásához, az empirikus választáskutatás komparatív irányú továbbfejlesztéséhez. A versengő választások területi kiterjedése a kelet-közép-európai térségre – ezen belül Magyarországra – szükségessé tette a választástipológiák újbóli átgondolását is. Hogyan illeszthetők az itteni válasz-

* A tanulmány a T 013915. számú OTKA-kutatás keretében, a Soros Alapítvány és az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért támogatásával készült.

tások az ismert klasszifikációs megoldásokba; ezeket mennyiben erősítik vagy gyengítik; besorolhatók-e a hagyományos típusokba; milyen új osztályozási szempontokat vetnek fel stb.

A LEGISMERTEBB TIPOLOGIAI MEGOLDÁSOK

A létező osztályozások az alapul vett szempontoknak, változóknak megfelelően részben megegyeznek, részben eltérnek egymástól. Találkozhatunk dimenzionális és komponensek szerinti, illetve e kettőt összekapcsoló megoldásokkal. A dimenzionális megközelítés történhet a választási szabályozás (inputok) és a választási eredmények (outputok) alapján. A komponensek mentén történő tipizálás pedig a választási rendszer egy vagy több összetevője alapján történik.¹

Az egyik legelterjedtebb tipológia a választási rendszerek E. Lakeman-féle osztályozása (Lakeman 1974: 275–280):

- I. Többségi rendszerek
  - A) Egyszerű többségi
    - 1. Egyéni kerületi rendszerek
    - 2. Többmandátumos választókerületek
  - B) Abszolút többségi
    - 1. Egyéni kerületi rendszerek
      - a) kétfordulós
      - b) alternatív szavazat
    - 2. Többmandátumos választókerületek
      - a) kétfordulós
      - b) alternatív szavazat
- II. Félarányos rendszerek
  - A) Korlátozott szavazat
  - B) Egyéni nem átruházható szavazat (SNTV)
  - C) Kumulatív szavazat
- III. Arányos (PR) rendszerek
  - A) Pártlistás szavazás
    - 1. Listaváltoztatás nélküli szavazás
    - 2. Szavazás egy jelölt megjelölésével
    - 3. Szavazás több jelölt megjelölésével
    - 4. Szavazás több listán történő megjelöléssel
  - B) Vegyes rendszerek
  - C) Egyéni átruházható szavazat (STV)

Ez a klasszifikáció lényegében egyetlen komponens, a választási formula alapján különít el arányos és többségi rendszereket, ezenkívül a félarányos (semi-proportional) rendszerek csoportját különbözteti meg. E csoportosításon belül tesz különbséget az egy, illetve a több képviselőjű körzetek között. A vegyes rendszereket egyszerűen az arányos rendszerek közé sorolja.

Az ebben a tipológiában szereplő rendszerek közül néhánynak – a magyar szakirodalomban hiányzó² – fogalma magyarázatra szorul. A korlátozott szavazat (limited vote) azt jelenti, hogy a választónak egynél több, de a körzetében megválasztandó képviselők számánál kevesebb szavazatra van lehetősége, például egy négymandátumos körzetben két vagy három szavazattal rendelkezik. E módszert ma már néhány amerikai államon kívül csak a spanyol szenátusi választásokon alkalmazzák országos szinten, korábban Mexikóban is használták.

Az egyéni, nem átruházható szavazat rendszere (SNTV) – amelyet Japánban használtak a második világháború után egészen az 1994. márciusi reformig – a limitált szavazatnak olyan formáját jelenti, melyben egy többmandátumos körzetben a szavazónak egy szavazata van, nincs preferencia-sorrend, nincs szavazatátvitel.³

A kumulatív szavazat olyan szavazati forma, amelyben a választónak pontosan annyi szavazata van, ahány képviselőt kell a körzetben megválasztani, és a választó ezt megoszthatja a jelöltek között, de kumulálhatja is egy jelőltre.⁴

Némi változtatással, de hasonló elveken alapul V. Bogdanor felosztása, melyet Körösi András is átvett (Bogdanor–Butler 1983:17; Körösi 1993:105). A két új, fontos szempont a listák és az elosztási eljárások területi szintjének figyelembevétele. Ennek alapján a választási rendszereket a következő típusokra bontják:

- I. Egyszerű többségi
    - A) Egyéni kerületi
    - B) Blokkszavazat
  - II. Abszolút többségi
    - A) Alternatív szavazat
    - B) Kétfordulós
  - III. Félarányos rendszerek
    - A) Korlátozott szavazat
    - B) Egyéni nem átruházható szavazat rendszere
  - IV. Arányos rendszerek
    - A) Egyéni átruházható szavazat
    - B) Listás rendszerek
      - 1. Országos lista, országos elosztás
      - 2. Regionális vagy helyi lista, országos elosztás
      - 3. Regionális vagy helyi lista, regionális elosztás.
- (A lista lehet zárt, flexibilis, nyitott és szabad.)

Ez a felosztás a többségi rendszerek két különböző csoportra bontásán kívül nem tér el a Lakeman-féle klasszifikációtól, ahhoz hasonlóan itt is egy komponens, a választási formula a meghatározó. A már említett eltéréseken kívül új szavazási típusként a blokkszavazat jelenik meg, mint az egyszerű többségi rendszer egyik variánsa. E szavazási forma esetében a szavazónak annyi szavazati lehetősége van, ahány képviselőt kell választani, de szavazatát nem kumulálhatja,

egy képviselőjelöltre csak egy szavazatot adhat le. Ezt a formát főleg a brit helyi választásokon alkalmazzák. Meg kell jegyezni, hogy ez az osztályozási séma nem vesz tudomást a vegyes rendszerekről.

Nagyobb eltérések találhatók a Taylor és Johnston által adott tipológiában (Taylor–Johnston 1979: 40–74).

- I. Többségi rendszerek
  - A) Egyéni választókerületek
  - B) Több képviselőjű körzetek
  - C) Súlyozott többségi rendszerek⁵
- II. Preferenciális rendszerek
  - A) Egyéni választókerületek
    - 1. Alternatív szavazat
    - 2. Kétfordulós
  - B) Több képviselőjű körzetek: STV
- III. Listás rendszerek
  - A) Párhuzamos listák
  - B) Helyi listák
  - C) Pártlisták
- IV. Vegyes rendszerek

Ez a csoportosítás újabb komponenst von be a klasszifikációs szempontok közé, a szavazási struktúrát (ballot structure), így a preferenciális rendszereket külön csoportba sorolja, az arányos rendszereket nem különíti el, hanem listás rendszerekről beszél, és külön kategóriának tekinti a vegyes rendszereket.

Figyelemre méltó J. Blondel csoportosítása, aki a többségi és arányos törésvonal mentén az aránytalantól az arányosabb felé haladva rangsorolja a választási rendszereket (Blondel 1990:182).

1. First-past-the-post (brit szisztéma)
2. Kétfordulós rendszer
3. Alternatív szavazat
4. SNTV (egyéni nem átruházható szavazat rendszere)
5. Limitált szavazat
6. Vegyes, előzetes választási szövetségű rendszerek (apparentement)
7. Minimális százaléku klauzulák
8. Legnagyobb maradék (largest remainder) módszer
9. D'Hondt-rendszer
10. Sainte-Laguë rendszer
11. STV (egyéni szavazatátruházó rendszer).

Ez a felosztás egy kontinuumban, különböző szempontok mentén történik, de végeredményben az arányosság mint fő kritérium alapján csoportosít, és így nem igazán felel meg a komplex rendszerezés követelményeinek.⁶

Megemlítendő még Rae nagy hatású munkája, amely ugyan explicit módon nem tartalmaz tipológiát, de azzal, hogy a választási rend-

szereket összetevőik szerint osztja fel, és így állapít meg közöttük azonosságokat és különbözőségeket, jelentős mértékben hozzájárult az osztályozási kérdések megoldásához. Ezzel ugyanis elősegítette annak az egyoldalúságnak a meghaladását, hogy egy komponens (a választási formulák) alapján mereven szembeállítsák egymással a többségi és az arányos választási rendszereket. Ez elméletileg lehetővé tette a tipizálás egyoldalúságának meghaladását, a csak a formulát és – erősen háttérbe szorítva – a képviselők számát (egy vagy több) figyelembe vevő csoportosítások hátrányainak leküzdését. Rae a formula mellett más komponenseknek, a szavazás struktúrájának (ballot structure) és az úgynevezett körzeti magnitúdónak (district magnitude) a fontosságát is hangsúlyozta a választási rendszerek osztályozása szempontjából. Igaz, hogy elméleti felfedezéseit empirikus vizsgálataiban nem vitte következetesen végig, mert a legnagyobb szerepet ő is a formulának tulajdonította (13 megkülönböztető tételéből 9 erre vonatkozik), de megnyitotta az utat Blais, Lijphart és mások számára egy adekvátabb, a merev dichotómia feloldása irányába mutató klasszifikáció kidolgozásához (Rae 1967, 1971).

A különböző tipológiák hiányosságaiból kiindulva Blais az input és output dimenziót is figyelembe véve, és az input (választási rendszer) oldalon belül a Rae által megfogalmazott összetevőket is dimenzióknak tekintve, hat komponens mentén próbálta összefoglalni a választási rendszerek típusait (Blais 1988: 99–110). Legfontosabb következtetése – amelyet később Lijphart kutatásai igazoltak, és a magyar választási eredmények általunk elvégzett elemzése is ezt erősíti meg –, hogy a választási eredmény, az egyes pártokra eső szavazatmennyiségek egyenlőtlenségi foka (degree of disparity) legalább olyan mértékben figyelembe veendő a választási rendszerek osztályozásánál, mint a formula vagy egyéb komponensek. Klasszifikációs kritériumként ezt mindenképpen figyelembe kell venni a választási rendszerek értékelésénél. Blais osztályozási dimenziói a következők:

I. Választási szabályok

A) Szavazási struktúra

1. Szavazás tárgya

2. Procedúra

a) Szavazatok száma

b) Szavazás típusa

B) Körzeti struktúra

1. Körzeti struktúra természete

2. Körzeti struktúra magnitúdója

C) Formula

II. Eredmény: az egyenlőtlenség foka

Érdemes megemlíteni Lijphart tulajdonképpen két szempontot (formula és körzeti magnitúdó) figyelembe vevő osztályozását (Lijphart 1994:10–46). Eszerint vannak többségi, arányos és közbülső rend-

szerek. Ezeken belül további alcsoportok különíthetők el. Az arányos rendszereket három csoportra osztja: egyszintű körzeti elosztás d'Hondt-formulával, egyszintű körzeti elosztás nem d'Hondt-formulával és kétszintes körzeti elosztás (ide sorolja például a német rendszert). A közbülső rendszerek közé a félarányos (Japán), a megerősített PR (Görögország) és a vegyes többségi-arányos (ide csak az 1951–1956 közötti francia rendszer tartozik) sorolja. A csoportokon belül a district magnitúdón kívül még a tényleges bejutási küszöböt (effective threshold) is figyelembe veszi. Komplexitása, empirikus megalapozottsága révén ez a klasszifikáció nagyon jól használható, több szempont figyelembevételével túlmutat a merev többségi-arányos megkülönböztetésen. A vegyes rendszerek elhelyezése azonban Lijphartnál sem megnyugtatóan megoldott.

Taagepera és Shugart alapvető munkája is megkísérli valamilyen rendszerbe foglalni a választásokat (Taagepera–Shugart 1989: 211). Ennek érdekében két dimenzió mentén teljesen elkülönítve két eltérő tipológiát ad. Az egyik a rendszer összetevői alapján, de a leegyszerűsített, egy komponensű, dichotóm megközelítéseket elkerülve igyekszik a lehető legtöbb elemet bevonni a rendszerezésbe. Így kétségtelenül az ilyen típusú osztályozások legtöbbször a legteljesebbikéhez jutunk, viszont túlságosan bonyolult, kevésbé áttekinthető sémát kapunk. Elsősorban a rendszerek egy kontinuumban való elhelyezése, viszonylagos komplexitása és a rendkívül összetett magyar rendszer nemzetközi összehasonlítását elősegítő jellege miatt érdemes szemügyre venni az alább következő táblázatot.

Amint az látható, ez a rendszer három nagy kategória és azokon belül a különféle összetevők alapján osztályozza a választási rendszereket. Értelemszerűen az egyes konkrét rendszerek a különböző komponensek, szempontok alapján többféle alcsoportba sorolhatók, és ezek együttesével lehet csak valamiféle tipológiát adni.

Az empirikus választási eredmények alapján az említett szerzőpáros az úgynevezett arányossági profilok (görbék) alapján ad egyfajta csoportosítást. Ennek eredményeképpen a választási rendszerek nyolc lehetséges típusát említi, nevezetesen az egyenletes, a korai növekedésű, késői növekedésű, nagyon késői növekedésű, középen mélyülő, középen kicsúcsosodó, gejzír és széles szóródású típusokat.⁷ Ez a felosztás lehetővé tesz bizonyos összehasonlításokat, de csak a szavazat-mandátum átalakítást, vagyis lényegében a formulát veszi figyelembe. Az empirikus szempont bevitelével ugyan többet mond el a választási rendszerekről, mint a korábban említett hagyományos formula alapján történő rendszerezések, de csak más osztályozásokkal együtt használható fel.

Kétfordulós választás körzetekben (általában $M=1$)
Párton belüli előválasztások (általában pluralitások)

Zárt

Nyitott

Két forduló a pártok között

Abszolút többség mindkét fordulóban

Egyszerű többség a második fordulóban

Egyfordulós választás körzetekben

tipikus eset: bármilyen M

speciális eset: $M=1$

Egyéni átruházható szavazat (STV)

Alternatív szavazat

Korlátozott szavazat

First-past-the-post

Felső pólus: Egyszerű többségi

Alsó pólus: Egyéni nem átruházható
szavazat (SNTV)

Listás PR (nyitott és zárt listák)

First-past-the-post

Allokációs szabályok osztószám alapján

Alsó pólus: Egyszerű többségi

Imperiali⁸

d' Hondt

Sainte-Laguë

Módosított Sainte-Laguë

Dán⁹

Minden párt kap mandátumot¹⁰

Allokációs szabályok kvóta

és a legnagyobb maradék alapján

Egyszerű vagy Hare

Droop vagy Hagenbach-Bischoff¹¹

Imperiali (két forma)

Körzeten túli elosztási szabályok

Maradék elosztása körzeten kívül

Küszöbök

Kiegészítő mandátumok

Kiegészítő

Kompenzációs

Pótlólagos képviselő

Perszonalizált PR vagy

kompenzációs képviselő

Mindezek alapján nem tűnnek kielégítőnek, és más dimenziók mentén feltétlenül kiegészítésre, további részletezésre szorulnak azok a tipológiák, amelyek – elsősorban vagy kizárólagosan a formula alapján – egyszerűen többségi és arányos, illetve abszolút többségi, relatív többségi és arányos rendszerekre osztják a választási szisztémákat. A „vegyes” rendszer elhelyezése különösen problematikus: hol az arányos metódusok között említik, hol külön kategóriaként, hol más elnevezésekkel tűnik fel. Gyümölcsözőbbnek tartjuk azokat a

megközelítéseket, melyek egy kontinuumban vizsgálják a különböző metódusokat. Taagepera és Grofman szerint például: „a többségi választás nem más, mint a listás PR tipikus esete, magnitúdó=1 esetén” (Taagepera–Groman 1985: 344). Lijphart és Grofman a PR és a többségi rendszerek közötti dichotómia eltűnéséről beszél (Lijphart–Grofman 1984: 5).

Ennek a megközelítésnek legalaposabb klasszifikációs megoldását Sartorinál találtuk meg (Sartori 1994: 43). Ő a pártrendszereket is bekapcsolva erős, gyenge, valamint erős–gyenge és gyenge–erős rendszereket különböztet meg, egy kontinuumban, „az erőstől a gyengéig” elhelyezve. Erősnek nevezi azokat a szisztémákat, amelyekben nincsenek a szavazatok mandátumokká alakításának aránytalanságát, a rendszer egészének egyenlőtlenségét csökkentő elemek, gyengének – Lijphart „megengedőnek” (Lijphart 1984: 159) – pedig azokat, amelyek megkönnyítik új pártok alakulását, lehetővé teszik megszállásukat és számukra szavazatarányuknak közelítően megfelelő mandátumarányokat biztosítanak. Ennek megfelelően az erős és a gyenge póluson egyaránt található többségi és listás–arányos rendszereket.

EGY TOVÁBBI KLASSZIFIKÁCIÓS SZEMPONT

Az általában vizsgált választási eljárások (a szavazás módja, a mandátumelosztás mikéntje stb.) mellett a választási folyamat fontos részét alkotják az indulást szabályozó előírások. Ezek révén ugyanis – a választói akarattól többé-kevésbé független – előzetes szelekcióra nyílik lehetőség, ami szintén a procedúra torzító effektusainak egyike. Természetesen e téren valamiféle korlátozást általában beépítenek a választási rendszerekbe, ennek mértéke és módszerei azonban nagyon különbözőek lehetnek. A leggyakoribb valamiféle ajánlási limit alkalmazása,⁶ de például magas kaucióval is „távol tarthatók” politikai szereplők a választástól.

Megítélésünk szerint az egyenlőség–egyenlőtlenség (parity–disparity) és az arányosság–aránytalanság fogalompárok mentén, illetve ezek kapcsolódási pontjait figyelembe véve tovább árnyalható a választási rendszerekről rajzolt kép.

Egyenlőnek („igazságosnak”, egyenlőtlenséget nem okozónak) tartjuk azokat a szisztémákat, amelyek két feltételnek egyaránt megfelelnek. Egyfelől sem közvetlenül, sem közvetve (távrolról, pszichológiai hatással) nem nehezítik az egyes politikai alternatívák hordozói (pártok és/vagy személyek) szavazatszerzési lehetőségét, vagyis a választáson való indulás, a versengésben való részvétel szempontjából nem szabnak szigorú feltételeket. Sartori nyomán ezek „gyenge”, „engedékeny” rendszereknek nevezhetők. Az egyenlőség másik feltétele az, hogy a megszerzett szavazatok mandátummá alakításának olyan szabályait alkalmazzák, amelyek a lehető legarányosabb képviselőre vezetnek.

Egyenlőtlennek ítéljük azokat a rendszereket, amelyekben a fenti két feltétel komolyan sérül. Az egyenlőtenség egyik forrása tehát a rendszer „erőssége” lehet: olyan szabályok alkalmazása, amelyek eredményeképpen a politikai szféra potenciális választási szereplőinek indulási esélyeit erősen korlátozzák.

Az egyenlőség általunk megfogalmazott másik feltétele akkor nem teljesül, ha az adott választási rendszer az érvényes szavazatok mandátummá alakíthatósága terén diszkriminál. Ez történhet adminisztratív-jogi (legal, explicit) küszöb alkalmazásával, amely megsemmisíti a szavazatok egy részét. Ezt a listás és a „vegyes” rendszerek egy részében alkalmazzák, kizárólag a csekély támogatású pártok mandátumhoz jutását; mértéke általában 2 és 5 százalék között van.¹² A mandátumok elosztásának szabályai (formula) szintén preferálhatják a szavazatok egy részét. E tekintetben kedvezőbb lehet a rendszer a kisebb vagy a nagyobb pártok számára, felülreprezentáltan jelenítve meg őket a választott testületben. Közismerten aránytalanító hatású továbbá az egyéni kerületi metódusok zöme, kiváltképp a brit egymandátumos, relatív többségi megoldás.

Milyen összefüggés fogalmazható meg tehát az egyenlőség–egyenlőtenség és az arányosság–aránytalanság dimenziói között? A fenti komponensek alapján nyilvánvaló, hogy az igazán egyenlő rendszer gyenge és arányos; az egyenlőtlen szisztéma viszont erős és aránytalan. A két pólus között átmenetet alkotnak azok a rendszerek, ahol az egyenlőség két feltétele közül az egyik fennáll, de a másik nem, illetve mindkettő terén köztes állapotról beszélhetünk. Például adminisztratív szabályokkal jelentősen korlátozzák az indulók számát, de a mandátumok elosztása már arányos; vagy „bárki” részt vehet a versenyben, de az eredmények diszproporcionálisak.

Hangsúlyozni kívánjuk; hogy e szempontrendszert nem tartjuk önálló klasszifikációs megoldásnak.¹³ A jelzett összefüggések révén azonban megítélésünk szerint valamelyest csökkenthető az az aszimmetria, amely a dichotóm vagy kvázi-dichotóm többségi–arányos felosztásokat jellemzi. Nevezetesen, amikor többségről beszélünk, csak egy választási kritériumot vagy módszert veszünk figyelembe, azt hogy a „győztes mindent visz”, míg az „arányosság” összetettebb, a választás módszerén túl az eredményt, a parlament összetételét, a választók szavazatmegosztásának való megfelelést is magában foglaló kategória. Az általunk javasolt osztályozási szempont felöleli a különböző kritériumokat és módszereket a választáson történő elindulástól kezdve a szavazás eredményéig bezárólag. Természetesen ez sem oldja meg az összes klasszifikációs problémát, sőt minden valószínűség szerint nem is alkotható meg olyan tipológia, amely tökéletesen megfelelné a választási rendszer minden összetevője és dimenziója különböző szempontjainak.

A MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZER NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

A magyar választási rendszert a tradicionális, klasszikus rendszerezések alapján szinte lehetetlen besorolni. Ennek alapján ugyanis – attól függően, hogy milyen kritériumot vesznek figyelembe – hol arányosnak, hol többséginek tartják a magyar szisztémát, és e két szélsőség között, illetve ezeken belül vegyesnek, mérsékelt arányosnak, majoritásosnak vagy pluralitásosnak minősítik. Ennek a nagy véleményyszóródásnak két alapvető oka van. Az egyik az, hogy döntően a többségi–arányos dichotómia mentén tipizálják, attól függően, hogy a formát (a szavazás struktúráját), vagy az eredményt, illetve annak melyik mutatóját tekintik fontosabbnak. A másik ok pedig az, hogy a magyar rendszer kombinálja az abszolút többségi, relatív többségi és arányos választás elemeit, egyaránt tartalmaz egyéni, listás és kompenzációs módszereket. Ily módon az egy vagy két összetevő, illetve dimenzió alapján történő osztályozások csak ilyen ellentétes következtetésekhez vezethetnek olyan komplex rendszer esetében, mint a magyar. Levonható tehát az a következtetés, hogy a magyar rendszer – és ez a kelet-közép-európai új demokráciák választási rendszereire általában is jellemző – nem igazán vagy csak nagyon nehezen sorolható be a hagyományos tipizálás alapján. Ezt csak a legösszetettebb, a legtöbb komponens és dimenzió magában foglaló rendszerezés vagy több tipológia együttes alkalmazásával, illetőleg új szempontú klasszifikációs megoldásokkal lehet elvégezni anélkül, hogy egyoldalúan vagy tévesen sorolnánk be ezeket a rendszereket ilyen vagy olyan típusba.

A Lakeman-féle csoportosítás, amely a vegyes rendszereket az arányosak közé sorolja – nyilvánvalóan csak a német rendszerből kiindulva, ami arányos is –, a magyar vegyesnek mondott rendszerre nem vonatkoztatható, hiszen választási rendszerünk semmiképpen nem tartható arányosnak sem teoretikusan, sem mutatóit tekintve. A vegyes rendszereket külön csoportba soroló Taylor–Johnston-féle felosztás nem mond semmit arról, hogy ez a csoport nem homogén, a vegyes kategórián belül komoly különbségek vannak. Anélkül, hogy sorra vennénk a vegyes rendszereket önálló kategóriába soroló tipológiákat, ez a megállapítás mindegyikre vonatkoztatható. Így önmagában ez sem alkalmazható, mert nem veszi figyelembe, hogy a vegyes kategórián belül teoretikusan számtalan kombináció lehetséges. Gyakorlatilag is léteznek „arányos vegyes”, „többségi vegyes” és ezek között elhelyezkedő, különböző „köztes vegyes” rendszerek.

Érdeemes kipróbálni a Taagepera–Shugart szerzőpáros által adott komponensek és dimenziók alkalmazhatóságát a magyar választási rendszerre. Eszerint egyrészt a kétfordulós, azon belül a második fordulóban egyszerű többséget alkalmazó szisztémák közé tartozik. Másrészt viszont egyfordulós, listás, azon belül a kvóta és a legnagyobb maradék elvet – mégpedig a Droop- vagy Hagenbach–Bischoff-kvótát – körzetekben alkalmazó rendszerről van szó. Végül a körze-

ten túli elosztási szabályok alapján a mandátumokat a d'Hondt-féle legmagasabb átlag módszerrel elosztó, öt százalékos küszöböt tartalmazó, a kiegészítő mandátumokat (az országos lista kompenzációs képviselői helyeit) szintén a d'Hondt-módszer alapján elosztó szisztémáról beszélhetünk.

A két eddig lezajlott magyar választás alapján felrajzolható arányossági profilgörbe elemzése pedig azt mutatja, hogy nem sorolható be az alap- és a kiegészítő profilok egyikébe sem. A görbe eleje korai növekedésű profilhoz közelít, majd a nagyon késői növekedésű profilhoz válik hasonlóvá. Egy koordinátarendszerbe helyezve egy arányos (osztrák) és egy többségi (brit) mintával világossá válik, hogy a magyar vegyes rendszer nem egyszerűen a többségi és arányos rendszerek mennyiségileg „köztes” variánsa, hanem egy sajátos, minőségileg más képződmény, melyet nem lehet, illetve nem érdemes az arányos és többségi törésvonal mentén vagy csupán ennek alapján értelmezni, osztályba sorolni (a profilgörbéket lásd a tanulmány végén). Ez a megállapítás annyit jelent, hogy még vegyes rendszerként sem interpretálható úgy, mint arányos és többségi elemek olyan kombinációja, melyben egyesek szerint a többségi, mások szerint az arányos elemek vannak túlsúlyban. A vegyes rendszert ugyanis olyan koherens szisztémának fogjuk fel, melyben másképpen hatnak az arányos, illetve a többségi rendszereket jellemző elemek is, vagyis nem tekinthető az arányos és többségi elemek különböző arányú kombinációjának, hanem sajátos minőségű, önálló választási típus. Az éretdendően így kialakított magyar és néhány más közép-kelet-európai rendszer elemzése mellett megállapításunk az utóbbi évek nyugat-európai „választáspolitikai” fejleményeivel is alátámasztható. Ugyanis 1993-1994-ben az élesen elkülönülő többségi-arányos dichotómián komoly repedések keletkeztek, bizonyos konvergencia jelei mutatkoznak. Ez egyik oldalról a többségi mintaországnak tekintett Új-Zéland, másik oldalról az arányos mintaországnak tartott Olaszország és a félarányos-arányos Japán vegyes rendszerre történő áttérésében nyilvánult meg. Mindhárom országban hosszú ideje funkcionáló, stabil választási metódusokat változtattak meg, és hoztak létre „hibrid” rendszereket. Ezek nem mindegyike jelenti még az általunk teoretikusan megfogalmazott új minőségű koherens vegyes rendszert, de a változás mindenestre gyakorlati lépés lehet ebbe az irányba.

Vizsgálati szempontunkat alkalmazva a magyar rendszer az egyenlőtlen, tehát az erős és aránytalan rendszerek közé tartozik. „Erősségét” Szoboszlai György és Schmidt Péter az 1990-es választások adatai alapján meggyőzően bizonyította. Kimutatták, hogy a magyar választójog szelekciós mechanizmusai (a jelölt- és a listaállítási szabályok összekapcsolódó rendszerével) a politikai szereplők nagyobb részét még a szavazás előtt kizárják a versenyből (Szoboszlai 1990a; 1990b; Schmidt 1990). A rendszer arányossági problémáit, aránytalansági mutatóit két korábbi cikkünkben már részletesen tárgyaltuk (Fábián-Kovács 1994; 1995). Felfogásunk szerint tehát a magyar

rendszer nem tartozik azon „torzszülött hibrid” rendszerek közé, amilyennek Sartori tartja a már említett, általa ténylegesen vegyesnek minősített új olasz, új-zélandi, japán, valamint az orosz rendszereket (Sartori 1994:12). Szerinte a vegyes rendszer a többségi és arányos szisztémák negatív tulajdonságainak, hibáinak egyesítésével válik „torzszülötté”, ezért – fentebb említett első tipológiai kísérletével is ellentmondásba kerülve – a vegyes rendszerek ellen emel szót, és a többségi–arányos dichotómia érvényessége mellett érvel, illetve a vegyes rendszerek helyett a kétfordulós megoldásban véli megtalálni a „többségi vagy arányos” dilemmájának feloldását.

Ugyancsak a többségi–arányos dichotómia keretében való gondolkodás határozza meg azt a véleményt, hogy a magyar választási rendszer teoretikus megközelítésben eleve rossz, amit mindkét választás bizonyított is (Arató 1994: 27), mert kombinálja a többségelvű és a konszenzusedemokrácia elemeit, és ezen elvek keveredése miatt nem jött létre egyértelmű többségelvű vagy konszenzusos demokrácia. A Sartoriéval megegyező kiindulópontból azonban gyökeresen ellentétes következtetésre jut: Arató szerint egy az egyben a német Bundestag „arányos vegyes”, vagyis valójában arányos rendszerével kell lecserélni a magyar szisztémát. Számításaink szerint ez a jelenlegi magyar pártstruktúra és szavazatmegoszlás esetén is valóban növelhetné a rendszer arányosságát, csökkentené az egypárti előnyt, nemzetközi összehasonlításban azonban továbbra sem lehetne az arányos rendszerek közé sorolni.

A mandátumok számszerű (I.) és százalékos (II.) megoszlása Magyarországon a német választási rendszer szabályai szerint (1994)

	MSZP	SZDSZ	MDF	FKGP	KDNP	FIDESZ	ASZ	LPSZ-VP
I.	160	79	47	36	28	28	1	1
II.	42,11	20,79	12,37	9,47	7,37	7,37	0,26	0,26

Megjegyzés: Az MSZP arányossági együtthatója (mandátumszázalék/szavazatszázalék) így 1,27, az Agrárszövetségé 0,12, a Liberális Szövetségé 0,41. A többi párt képvisellete arányos.

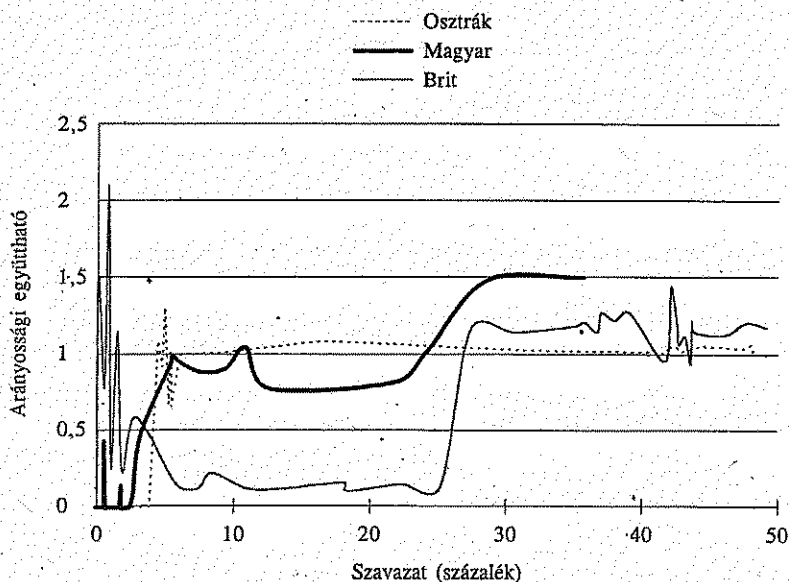
A német rendszer egyszerű áttelepítése az ottani politikai és pártviszonyok, struktúra, választói magatartás nélkül nem tudná teljes bizonyossággal kiküszöbölni sem a választási, sem a választással összefüggő politikai problémákat. Arról nem is beszélve, hogy teljesen kiszámíthatatlan – különösen a nagyon magas volatilitás miatt –, hogy miként reagálnak a választók egy német típusú rendszer bevezetésére.

Álláspontunkat a magyar választási rendszer tipológiai elhelyezéséről abban foglalhatjuk össze, hogy igazából egyik létező, ismertebb rendszerezésbe sem illeszthető be maradéktalanul. E rendszerezések logikája szerint helyesebb új típusú, konzisztens vegyes rendszernek minősíteni, mely sem nem arányos, sem nem többségi, sem

nem vegyes a szó eddig használt „köztes”, arányossági és többségi elemeket mechanikusan egyesítő értelmében. Az általunk alkalmazott egyenlőtlen, tehát erős és aránytalan kategóriába sorolás pedig véleményünk szerint többet árul el a magyar választási rendszerről, mint ha azt mondjuk róla, hogy egyszerűen többségi, arányos, vagy vegyes, a terminus hagyományos értelmében.

A klasszifikációs problémákról elmondottak alapján legfőbb következtetésünk az, hogy semmiféle séma (akár többségi, akár arányos, akár német vegyes) mechanikus átvétele vagy ilyen irányú elmozdulás nem lenne kívánatos anélkül, hogy a rendszer belső konzisztenciájára való hatását ne vennénk figyelembe, mert a szándékolttal ellenkező hatást idézhetne elő. Természetesen ez nem jelentheti azt, hogy a választási rendszer ismert – és részben dolgozatunkban is jelzett – problémáit ne próbáljuk megoldani, azonban bármilyen reformot – amennyiben az egyenlőtleniséget mérsékelni akarjuk – csak a konzisztens vegyes rendszer keretein belül célszerű végrehajtani.

Arányossági profilok Ausztriában, Magyarországon és Nagy-Britanniában

JEGYZETEK

- ¹ A dimenziók és komponensek között gyakran nem tesznek különbséget. Lijphart például dimenzióként említi az általunk komponenseknek nevezett elemeket (Lijphart 1994: 10). Mások (például Blais) érzékeltetik a különbséget, de a Rae-komponenseket ők is dimenzióként kezelik, és az azokon belüli elemeket nevezik komponenseknek (Blais 1988: 109). Szerintünk az egyértelmű megkülönböztetés végett a leghelyesebb az input-output oldalakat dimenzióknak, az azokon belüli elemeket pedig komponenseknek nevezni.
- ² A választási rendszerek legteljesebb leírását a magyar nyelvű szakirodalomban Körösnéyi Andrásnál találjuk meg (Körösnéyi 1993: 98–106). Miután azonban azokat a rendszereket, melyek az ő csoportosításában nem szerepelnek, nem ismerteti, ezek rövid leírását szükségessé közölnünk.
- ³ Sartori kategorikusan elveti a japán rendszert a limitált szavazat egyik formájának tekintő besorolást, az ismertett tipológiák azonban egyértelműen így emlegetik a japán SNTV-t (Sartori 1994: 26).
- ⁴ Ezt a formát főleg egyes amerikai államokban alkalmazták. Főleg történeti és elméleti jelentősége miatt található meg a mai tipológiákban is, a gyakorlatban már sehol sem létezik.
- ⁵ A súlyozott többségi rendszerek azt jelentik, hogy a többséget megszerzett jelöltek vagy pártok ún. többségi prémiumot kapnak. Ilyen például az Argentínában 1962-ig alkalmazott Saenz Pena-rendszer (mely szerint a mandátumok kétharmadát az első, egyharmadát a második helyezett kapja), vagy a mandátumok kisebb arányával premizáló olasz vagy francia eset az 1950-es évek elejének egy, illetve két választásán. Megjegyezzük, hogy ennek a „megerősített többség”-nek arányos megfelelője is van a Görögországban több választáson alkalmazott megerősített (reinforced) PR formájában.
- ⁶ Meg kell jegyezni, hogy Blondel csoportosítása az arányosság szempontjából sem pontos, mivel léteznek olyan listás rendszerek, melyek arányosabbak lehetnek az STV-nél.
- ⁷ A profilgörbék részletes leírását lásd Taagepera–Laakso 1980 és Fábián–Kovács 1994: 208.
- ⁸ Az Imperiali elnevezést használják a legnagyobb átlag módszer egyik formulájaként, változatoként, amelyet például a belga helyi választásokon alkalmaznak. Másrészt így nevezik a szavazatokat a mandátumok kettővel növelt számával elosztott kvótát, melyet az 1993-ig érvényben lévő olasz választási rendszer alkalmazott. Bonyolítja a helyzetet, hogy egyes szerzők a legnagyobb maradék elve egyik változatára is ezt a terminust használják, mégpedig a kétszintes, részben Imperiali, részben Hare (egyszerű) kvótát alkalmazó olasz rendszer esetében (Mészáros–Szakadát 1993: 56).
- ⁹ A dán módszer azt jelenti, hogy 1, 4, 7, 10 stb. osztószorozatot használnak a mandátumok elosztásánál a legmagasabb átlagformula e variánsánál. Ezt Dániában a pártlistán belüli mandátumelosztásnál alkalmazzák.
- ¹⁰ Ez olyan, inkább elméleti lehetőségként létező legmagasabb átlag formula, amely 1, 101, 201, 301 stb. osztószorozatot alkalmaz. E megoldás esetén az első, legnagyobb párt kapja az első mandátumot, szavazatarányát viszont 101-el osztják, és így tovább. Ez azt jelenti, hogy a nagy pártok nem jutnak addig második mandátumhoz, amíg a legkisebb szavazatot elért párt is legalább egy mandátumot nem kap (természetesen csak az elosztható mandátumok számának megfelelően juthatnak a pártok mandátumhoz).
- ¹¹ A Hagenbach–Bischoff elnevezés is két értelemben használatos a szakirodalomban. Egyrészt a legmagasabb átlag módszer egyik variánsaként, amely két mandátumelosztási részből áll, egyfelől egy kvóta szerinti eljárásból, másfelől egy d'Hondt-féle legmagasabb átlag eljárásból (Mészáros–Szakadát 1993: 62). Az osztrák és a magyar választási rendszer is lényegében ezt alkalmazza. A különbség közöttük az, hogy az előbbi 1970-től egyszerű (Hare) kvótát, az utóbbi vi-

szont az eredeti osztrák Hagenbach-Bischoff kvótát alkalmazza. A Hagenbach-Bischoff-elnevezés másik értelmezésben ugyanis egy kvótára is használatos, melyet a szavazatok és a mandátumok eggyel megnövelt számának hányadosaként kapunk meg. Egyes szerzők ezt a Droop-kvótával azonosnak tartják, csak megfogalmazásbeli, kiindulópontbeli különbségről beszélnek (Taagepera–Shugart 1989: 30). Mások két különböző kvótaként írják le a két említett formulát, mivel a Droop-kvóta esetén a hányadoshoz egyet hozzáadnak és ezzel kezdik a számítást, a másik esetben pedig nem (Mészáros–Szakadát 1993: 52). A Droop elnevezést egyébként Írorszáiban használják.

- ¹² Léteznek ennél kisebb és nagyobb küszöbök is, azonban a kisebbeknek a gyakorlatban semmi hatásuk nincs, például Izraelben vagy Hollandiában, míg a görög és a török 17, illetve 10 százalékos küszöb már a reinforced (megerősített) PR különleges esetét jelentik.
- ¹³ Már csak azért sem, mert a konkrét választási rendszerek vizsgálata ebben a fogalomkörben általunk eddig megoldatlan empirikus-statisztikai problémákat vet fel. Kérdés, hogy milyen módszer segítségével mérhető egy-egy szisztéma „erőssége”, illetve a különböző szelekciós mechanizmusokat alkalmazó rendszerek e tekintetben hogyan hasonlíthatók össze egymással. Fontos annak tisztázása is, hogy a választási rendszerek egyenlőségének, illetve egyenlőtlenségének megítélésakor milyen arányban veendő figyelembe az adott szisztéma erőssége és arányossága, hiszen e két dimenzió a rendszer egésze szempontjából megítélésünk szerint nem azonos súlyt képvisel. E módszerek kidolgozása további kutatásokat igényel.

HIVATKOZÁSOK

- Arató András 1994. Rendszerváltás, közjogi szerkezet és alkotmányozás. *Mozgó Világ*, (XX), 10, 23–30.
- Blais, Andre 1988. The Classification of Electoral Systems. *European Journal of Political Research*, XVI, 99–110.
- Blondel, Jean 1990. *Comparative Government*. New York, London etc.: Philip Allen
- Bogdanor, Vernon–David, Butler (Eds.) 1983. *Democracy and Elections. Electoral Systems and their Political Consequences*. Cambridge: Cambridge University Press
- Fábián György–Kovács László Imre 1994. A választási rendszerek arányosságának egyes kérdései. *Politikatudományi Szemle*, III, 3. 202–226.
- Fábián György–Kovács László Imre 1995. Az arányosság újabb dimenziói. Az 1990-es és az 1994-es magyar parlamenti választások eredményeinek összehasonlító elemzése. *Politikatudományi Szemle*, IV, 2. 67–86.
- Körösényi András 1993. *Pártok és pártrendszerek*. Budapest: Századvég Kiadó
- Lakeman, Enid 1974. *How Democracies Vote. A Study of Electoral Systems*. London: Faber
- Lijphart, Arend 1984. *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-One Countries*. New Haven: Yale University Press
- 1994. *Electoral Systems and Party Systems. A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945–1990*. Oxford, New York etc.: Oxford University Press
- Lijphart, Arend–Bernard, Grofman (Eds) 1984. *Choosing an Electoral System. Issues and Alternatives*. New York: Praeger
- Mészáros József–Szakadát István 1993. *Választási eljárások, választási rendszerek*. Budapest: A BME Szociológiai Tanszék kiadványai. 2.
- Rae, Douglas W. 1967, 1971. *The Political Consequences of Electoral Laws*. New Haven: Yale University Press

- Sartori, Giovanni: 1994. *Comparative Constitutional Engineering. An Inquiry into Structures, Incentives and Outcomes*. Basingstoke, London: Macmillan
- Schmidt Péter 1990. Választottunk... (Széjjegyzetek a választáshoz). In: *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. (Szerk. Szoboszlai György.) Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet. 3-11.
- Szoboszlai György 1990a Politikai tagoltság 1990 – a választások tükrében. *Társadalmi Szemle*, XLV, 8-9. 18-31.
- 1990b Választási rendszer és politikai tagoltság. In: *Parlamenti választások 1990. Politikai szociológiai körkép*. (Szerk. Szoboszlai György.) Budapest: MTA Társadalomtudományi Intézet. 12-26.
- Taagepera, Rein-Bernard, Grofman 1985. Rethinking Duverger's Law. Predicting the Effective Number Parties in Plurality and PR Systems – Parties Minus Issues Equals One. *European Journal of Political Research*, XIII, 341-353.
- Taagepera, Rein-Markku, Laakso 1980. Proportionality Profiles of West European Electoral Systems. *European Journal of Political Research*, VIII, 423-446.
- Taagepera, Rein-Shugart, Matthew S. 1989. *Seats and Votes. The Effects and Determinants of Electoral Systems*. New Haven-London: Yale University Press.
- Taylor, Peter J.-Ronald J., Johnston 1979. *Geography of Elections*. New York: Holmes and Maier